

УДК 338.436:334.761

ОРГАНІЗАЦІЙНА МОДЕЛЬ КООПЕРАТИВНОГО АГРАРНО-ПРОМИСЛОВОГО ОБ'ЄДНАННЯ

Ю.О. НЕСТЕРЧУК, кандидат економічних наук

Уманський державний аграрний університет

Обґрунтовується оптимальний організаційний проект аграрно-промислового кооперативу. Розробляється імітатор, основною функцією якого є ситуативне відображення поведінки реального об'єкту, з можливістю багаторазового використання моделі при зміні вхідних параметрів.

Сучасний етап розвитку інтеграційних процесів в АПК характеризується формуванням кооперативно-корпоративної моделі. Світовою практикою розвитку кооперації вироблені основні принципи створення та функціонування кооперативів: добровільність членства; взаємодопомога та забезпечення економічного зиску членів; розподіл прибутків (збитків) пропорційно участі у господарській діяльності, чи трудової участі; обмеження участі у діяльності осіб – не членів кооперативу; однакова участь в управлінні тощо.

Вітчизняні сільськогосподарські кооперативи формуються та функціонують за правилами, що розроблені на основі принципів та виписані у вітчизняному законодавстві. Їх господарська діяльність значною мірою відрізняється від діяльності інших суб'єктів агробізнесу, адже поряд з цілями, притаманними об'єднанням усіх форм, вони мають специфічні завдання. Як то, включення до економічної системи дрібних господарств як повноправних учасників задля оптимального використання їх виробничого потенціалу; співіснування економічно обґрунтованого великого виробництва та свободи підприємництва дрібних товаровиробників; створення рівних можливостей реалізації потенціалу всіх форм господарювання через активізацію процесу інтеграції. Специфічна роль та невеликий досвід функціонування сучасних кооперативних об'єднань зумовлює значний науковий інтерес до питань створення і функціонування аграрних та аграрно-промислових кооперативів в АПК. Проблема розвитку кооперації присвячені праці вітчизняних вчених: В.В. Зіновчука, М.Ю. Коденської, О.В. Крисального, М.Й. Маліка, Л.В. Молдаван, П.Т. Саблука, Т.В. Черевка та інших. Динамічність сучасного світу взагалі та економічних умов розвитку АПК зокрема визначають актуальність подальших наукових досліджень у цій царині.

Підміна у недавньому минулому поняття „кооператив” на „кооперація праці” „сприяла зміцненню догми про те, що вище досягнення кооперативного будівництва в сільському господарстві є лише горизонтальна концентрація виробництва” [5]. Однак логічно вважаємо думку дослідників, що пов'язують формування сучасних традицій та менталітету нації протягом десятиліть на основі психологічних орієнтирів у суспільній свідомості та поведінці людей з кооперативною формою господарської діяльності [1, с. 97; 4]. Завданням сучасного етапу розвитку економічної науки є вивчення специфічних форм прояву інтеграційних процесів в АПК. Згідно цього метою статті є обґрунтування оптимального організаційного проекту аграрно-промислового кооперативу.

Методика досліджень. В основу моделювання покладена розробка імітатора, функціями якого є ситуативне відображення поведінки реального об'єкту, з можливістю багаторазового використання моделі при зміні вхідних параметрів. Необхідність таких розробок зумовлена виходом економічної ситуації за межі історичних аналогів та основних моделей, описаних у вітчизняній науковій літературі.

Результати досліджень. Вертикальний кооператив – це структура, що об'єднує різні за виробничим, економічним та правовим змістом господарюючі суб'єкти. При цьому кооператив є вузькоспеціалізованим підприємством, орієнтованим на переробку сільськогосподарської сировини та (чи) агросервісне обслуговування сільськогосподарських товаровиробників, або багатопрофільним.

Обслуговуюча кооперація як прояв вертикальної інтеграції деякими авторами [8] називається каталізатором другого етапу – зближення відносин між підприємствами II та III сфер АПК з можливістю повного об'єднання, тобто переходу від контрактової до повної інтеграції. При цьому логічною є схема переходу від горизонтальної до вертикальної інтеграції в АПК (рис. 1).

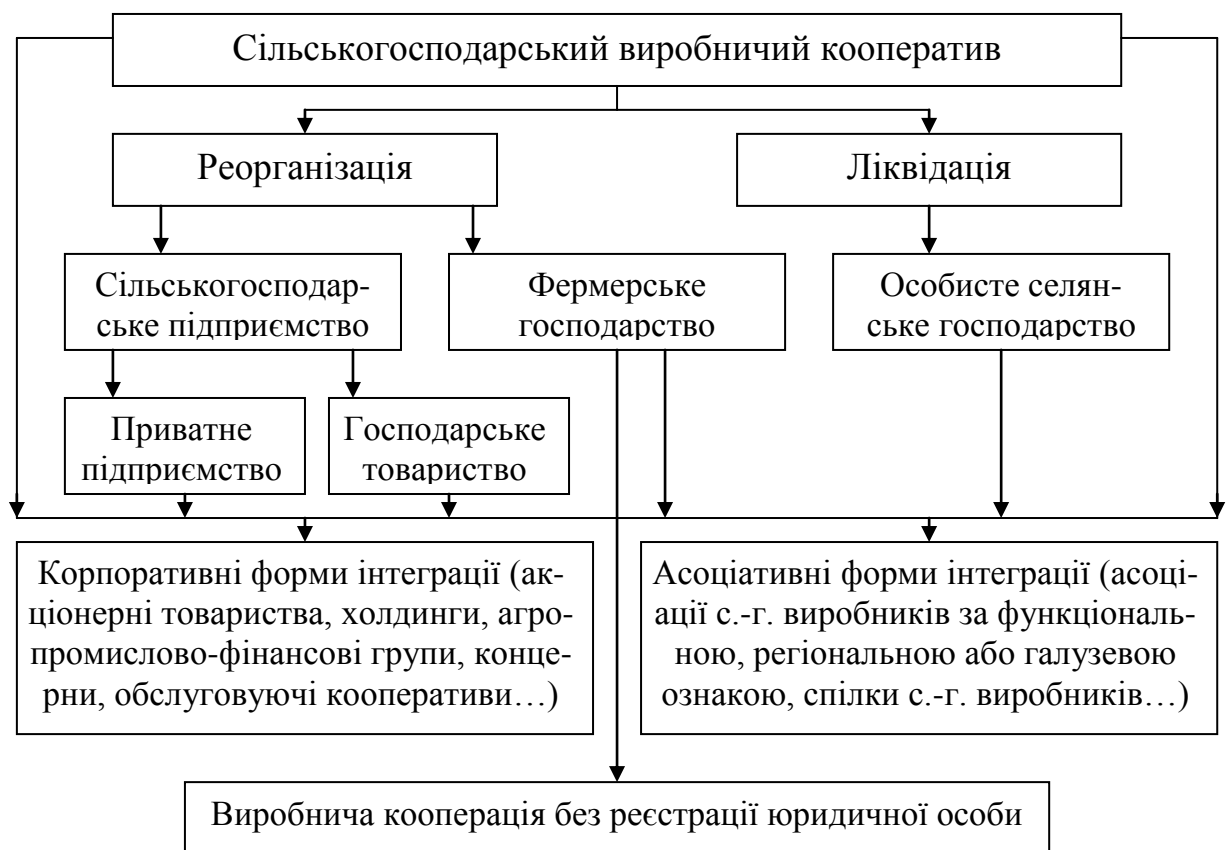

Рис 1. Напрями структурних перетворень сільськогосподарських виробничих кооперативів [2]

Одним із шляхів кооперування є створення нової кооперативної структури. Доцільним є об'єднання сільськогосподарських товаровиробників у межах окремого регіону (адміністративного району). Компактне розміщення таких підприємств дозволяє використовувати приміщення для відносно невеликих переробних підприємств (цехів) у безпосередній близькості до усіх виробників

сировини. І саме наявність сировини та купівельний попит визначатимуть асортимент та обсяги виробництва кооперативу. Пайові внески засновників (сільськогосподарських підприємств, фермерських господарств, особистих селянських господарств інших) є основою новоствореного аграрно-промислового кооперативу. Пайові внески у вигляді приміщень, технологічного обладнання, технічних засобів можуть стати основою виробничої бази кооперативу та забезпечити широкий спектр послуг (вантажоперевезення, механізовані польові роботи, ремонт техніки тощо).

Основною умовою, що стає і основною перешкодою для створення нових переробних та обслуговуючих підприємств на основі кооперації, є достатня кількість забезпечених відповідними засобами у натуральній та грошовій формі та бажаючих взяти участь у кооперативному об'єднанні сільськогосподарських товаровиробників.

Інший шлях створення вертикального кооперативу – перетворення (реорганізація) на кооперативних засадах діючих переробних та обслуговуючих підприємств (ВАТ, ЗАТ, ТОВ). При цьому може бути обраний один з таких напрямів: приєднання до великих за розмірами виробництва сільськогосподарських підприємств; виділення та подальший вступ до сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу одного чи декількох їх структурних підрозділів; передача прав та обов'язків переробних та обслуговуючих підприємств, що мають статус акціонерних, сільськогосподарському обслуговуючому кооперативу.

Специфіка регіонального АПК значною мірою визначає шлях реорганізації. Так, якщо підприємство переробляє переважно сировину, що виробляється на одному великому сільськогосподарському підприємстві, а його виробнича база знаходиться поблизу, доцільним стає приєднання такого переробного підприємства до сільськогосподарського з передачею йому усіх прав та обов'язків. Порядок і умови приєднання та переведення акцій в паї визначаються угодою про приєднання між аграрним та переробним підприємством.

Переробні підприємства, що мають у своєму складі не пов'язані технологічною залежністю структурні підрозділи можуть бути реорганізовані шляхом виділення цих підрозділів і створення на їх базі кооперативу. При цьому переробне підприємство продовжує функціонувати і передає частину своїх прав і обов'язків кооперативу. Процедура такої реорганізації досить складна. Вона передбачена у статуті кожного акціонерного товариства і може бути ініційована як радою директорів, так і зборами акціонерів.

Акціонерні товариства III сфери АПК, контрольний пакет акцій яких утримують сільськогосподарські товаровиробники, за їх згодою та у встановленому законодавством порядку можуть бути перетворені на кооперативні за згодою акціонерів, або в результаті ліквідації акціонерного товариства.

Необхідність зміни форми власності та організаційно-правового статусу реорганізованого підприємства ускладнює організаційну складову цього процесу. Проте дослідники основних етапів становлення сільськогосподарської

кооперації вказують на існування економічних передумов цьому. Основний аргумент – виробнича база і статутний капітал колишніх державних та міжгосподарських переробних, а особливо, агросервісних підприємств значною мірою сформовані за рахунок вилучення коштів сільськогосподарських товаровиробників [6]. Цей процес відбувався у декілька способів, одним з яких стало формування матеріально-технічної бази несільськогосподарських сфер АПК за рахунок виділених колгоспам та радгоспам фондів. Ще один шлях – диспропорції у розвитку підприємств різних сфер АПК за умов заниженої вартості сільськогосподарської сировини та завищеної рентабельності послуг агросервісних підприємств. Супутнім назвемо процес невиправданого обмеження використання дешевих матеріально-технічних ресурсів та послуг. Наслідок – багаторічний диспаритет цін на сільгосппродукцію та необхідні для її виробництва матеріально-технічні ресурси. Спостерігалось також штучне завищення об'ємів виконаних робіт та наданих послуг.

Все це слугує аргументом на користь передачі сільгосптоваровиробникам частини активів колишніх державних та міжгосподарських підприємств, що були акціоновані, у натуральному, грошовому вигляді, чи акціями, як статутний внесок, у процесі їх перетворення на кооперативних засадах.

Щодо участі держави у цьому процесі існують певні дискусії. Проте вони стосуються не доцільності, а форм такої участі, що здійснюється з метою зосередження у сільськогосподарських товаровиробників контрольного пакету акцій переробного чи агросервісного підприємства. Ініціювання та стимулювання цього процесу доцільне, коли відносно стійкі підприємства не зацікавлені у таких перетвореннях, а неплатоспроможні не в змозі провести додаткову емісію. Одночасно сільськогосподарські товаровиробники можуть бути не готові (значною мірою через фінансову нестабільність) відповідати за зобов'язаннями та боргами реформованих підприємств.

Багатоукладність аграрного виробництва ускладнює інтеграційні процеси в АПК, але і підтверджує доцільність створення кооперативних об'єднань, в тому числі із залученням особистих селянських господарств. Готовність сільського населення до участі у інтегрованих кооперативних формуваннях досліджувалась автором за допомогою методу анкетування протягом 2004-2005 років під час проведення семінарів та навчальних тренінгів Центром навчання та підтримки приватних сільськогосподарських товаровиробників Черкаської області при Уманському державному аграрному університеті у межах фінансованого Американською агенцією з міжнародного розвитку (USAID) Проекту підтримки приватних сільськогосподарських товаровиробників. Проект був поширений на три області – Вінницьку, Черкаську, Хмельницьку і мав за мету надання інформаційно-консультаційних та освітніх послуг приватним виробникам сільськогосподарської продукції. Згідно проведеного опитування дрібні сільськогосподарські товаровиробники трьох досліджуваних областей за певних умов можуть брати участь у вертикальній кооперації та інтегрованих формуваннях за такими схемами (табл. 1).

1. Схеми кооперування та інтеграції підприємств АПК за участю особистих селянських господарств

Вертикальна кооперація	Особисті селянські господарства + Переробні підприємства
	Особисті селянські господарства + Фермерські господарства + Переробні підприємства
	Особисті селянські господарства + Фермерські господарства + Сільськогосподарські підприємства + Переробні підприємства
Інтегровані формування	Особисті селянські господарства + Переробні підприємства + Підприємства агросервісу + Торгівельні підприємства
	Особисті селянські господарства + Фермерські господарства + Переробні підприємства + Підприємства агросервісу + Торгівельні підприємства
	Особисті селянські господарства + Фермерські господарства + Сільськогосподарські підприємства + Переробні підприємства + Підприємства агросервісу + Торгівельні підприємства

Не викликає сумніву необхідність налагодження зв'язків новоствореного кооперативу з органами місцевої влади, в тому числі для створення власної бази даних щодо діяльності особистих селянських та фермерських господарств району та області, з метою залучення їх до інтегрованого формування.

Створення нового кооперативного об'єднання пов'язане з вирішенням питання розміру, форми, строків та порядку внесення пайових внесків. Методика розрахунку величини пайових внесків відносно проста, коли мова йде про обслуговуючий вузькоспеціалізований кооператив – пропорційно очікуваним обсягам участі (обсягам виробництва сільськогосподарської сировини на переробку, або виконуваних для пайовиків послуг) кожного члена в діяльності кооперативу [3; 7]. Доводячи доцільність виконання обслуговуючими кооперативами кількох видів робіт, слід вдосконалити методику розрахунку величини індивідуального паю кожного з засновників такого кооперативу. Законодавчо передбачено, що учасник кооперативу, котрий забезпечуватиме значні обсяги постачання сировини на переробку, оброблятиме значні масиви землі тощо, тобто забезпечуватиме зростання ефективності всього кооперативного об'єднання, вкладає у нього найбільший пай. В той же час виникають труднощі зі встановленням розміру паю для несільськогосподарського підприємства – учасника.

Враховуючи, що спосіб розрахунку пайових внесків суттєво впливає на їх розмір для кожної категорії підприємств, що об'єднуються на кооперативних засадах, сума внеску повинна бути обґрунтована на основі критерію потенційних переваг, отриманих кожним членом кооперативу.

Мова йде не про демократичність прийняття рішення у випадку затвердження зборами пайовиків спрощеної методики, про яку йшлося вище, а про об'єктивність, адже у такому випадку спостерігатиметься обмеження інтересів певного кола засновників вертикального кооперативу. Пропонована деякими авторами [7] методика обрахунку відносних коефіцієнтів оптимізації організаційно-економічних процесів для кожного учасника надто складна і

громіздка. Вона, безумовно, має право на існування. Особливо, коли мова йде про об'єднання великих підприємств з відповідним апаратом аналітиків, або при залученні до цього процесу експертів та застосуванні експертних оцінок. Ця методика передбачає розрахунок часткових коефіцієнтів ринково-господарських показників, на основі яких виводиться загальний корегуючий коефіцієнт індивідуального паю. Для сільськогосподарських товаровиробників до уваги беруться такі критерії: збільшення виручки від реалізації за рахунок підвищення закупівельної ціни в межах кооперативу; прискорення обігу обігових засобів через використання товарного кредиту та швидшого проведення грошових розрахунків; скорочення організаційних витрат на збут продукції тощо.

Складність такої методики не сприятиме налагодженню зв'язків між учасниками кооперативного об'єднання на основі довіри та взаєморозуміння.

Прозорішою та зрозумілішою може бути методика обрахунку пайових внесків через приведення до порівнянного вигляду обсягів різнохарактерних робіт. Для прикладу розрахуємо індивідуальні пайові внески сільськогосподарських підприємств, що вирощують овочі відкритого ґрунту і для збільшення ефективності овочівництва вирішили створити обслуговуючий кооператив із пайовим фондом 100 тис. грн., котрий буде виконувати механізовані роботи на виробництві овочевих культур, перевезення різних вантажів та переробку овочевої продукції у міні-цеху. Таким чином, за критерій розрахунку можна прийняти посівну площу овочевих культур, обсяг перевезення вантажів, або кількість вироблених для переробки овочів (табл. 2).

2. Варіанти розрахунку величини пайових внесків

Підприємства - учасники	Площа посіву овочів, га	Розмір паю, тис. грн.	Об'єми перевезення вантажів, тис. т/км	Розмір паю, тис. грн.	Кількість овочів, що направляються на переробку, т	Розмір паю, тис. грн.
1	560	24,7	110	26,1	6160	31,7
2	450	19,8	100	23,7	4100	21,1
3	390	17,2	37	8,7	2770	14,2
4	300	13,2	64	15,2	2280	11,7
5	270	11,9	59	14,0	1920	9,9
6	150	6,6	30	7,1	1080	5,5
7	100	4,4	17	4,0	600	3,1
8	50	2,2	5	1,2	540	2,8
Всього	2270	100	422	100	19450	100

Розрахунки доводять вигідність конкретних варіантів обчислення величини паю для окремих підприємств. Очевидно, саме ці варіанти будуть підтримані ними при прийнятті рішення. Як альтернативу пропонуємо розрахунок сум пайових внесків з використанням вартісного еквіваленту кожного виду послуг та сировини для переробного підприємства. Таким еквівалентом може бути середня собівартість 1 еталонного га, 1 тонно-кілометра та 1 т овочів по

підприємствах конкретного району за попередній рік. Сума добутків обсягів виконаних послуг та сировини на їх собівартість покаже загальний обсяг участі кожного члена кооперативу в його діяльності та буде критерієм обрахунку індивідуального пайового внеску.

Законодавством прописані механізми розподілу майна та інших активів підприємств, що реорганізуються, залежно від форм власності. Чітке слідування нормам закону попередить виникнення претензій незадоволених сторін під час реорганізації в кооператив діючих переробних та агросервісних підприємств. Розподілені на користь сільськогосподарських товаровиробників активи вважаються їх статутними внесками, що стають основою статутного фонду кооперативного об'єднання. Асоційованими членами кооперативу стають працівники підприємства, що добровільно передають власну частку активів підприємства до кооперативу у вигляді пайового внеску. Для підтримання балансу інтересів членів кооперативу число асоційованих членів не повинно перевищувати 50 % від загальної кількості.

Економічна природа аграрно-промислових кооперативних структур визначає ідентичність різних їх видів з точки зору основного призначення – обслуговувати переважно членів кооперативу (сільськогосподарських товаровиробників) на безприбутковій основі з метою захисту їх соціально-економічних інтересів. Тобто господарська діяльність реорганізованого на кооперативних засадах переробного чи агросервісного підприємства повинна бути підпорядкована виробничим завданням пайовиків, орієнтована на максимальне зниження їх витрат. Ця умова повинна визначати методику формування внутрішніх цін і тарифів у кооперативному об'єднанні.

Безприбуткова суть сільськогосподарського кооперативу визначена ще М.І. Туган-Барановським як принципова відмінність доходу кооперативного підприємства від капіталістичного прибутку. Не заперечуючи можливості існування елементів прибутку поряд з доходами кооперативу М.І. Туган-Барановський називає їх чужинними самій природі кооперативного доходу, що перешкоджають кооперативу досягати власних цілей та можуть стати „початком капіталістичного виродження кооперативу” [9, с. 88]. З цієї точки зору вважаємо недоцільним врахування прибутку при розрахунку внутрішніх цін і тарифів, що повинні акумулювати виключно матеріальні та трудові витрати. Це питання є не лише методичним, але й принциповим. При цьому інтереси кооперативної структури у питаннях відтворення основних засобів та інтереси працівників забезпечуються шляхом створення відповідних цільових фондів та за рахунок різниці у цінах і тарифах для членів кооперативу та сторонніх юридичних і фізичних осіб.

Дослідження доводять, що в умовах неврегульованої базовим законодавчим актом податкової політики, має значення вибір системи взаєморозрахунків кооперативу з його членами. Наприклад, відповідно до варіантів розрахунків у збутовому кооперативі (за угодою купівлі-продажу, угодою комісії тощо) змінюється як база, так і ставки оподаткування. Отримавши у встановленому законодавством порядку статус неприбуткової організації кооператив залишається платником обов'язкових податків і зборів:

прибутковий податок; збір на обов'язкове соціальне страхування (в т. ч. на випадок безробіття) тощо.

Функціонування кооперативної структури на демократичних засадах передбачає прийняття принципових рішень вищим органом управління - загальними зборами членів кооперативу. Учасники кооперативу, голосуючи кожний член одним голосом, урівнюються в правах. У період між зборами функція управління покладається на обрану з числа учасників раду (правління) кооперативу. Виконавча дирекція формується із найманих кваліфікованих спеціалістів. Створений таким чином управлінський тріумвірат забезпечує розмежування владних повноважень членів кооперативу та його виконавчої влади.

Система оплати праці у кооперативному об'єднанні не повинна суперечити відповідним законодавчим нормам. При цьому її рівень повинен визначатись, в першу чергу, особистою трудовою участю та корегуватись з врахуванням інших параметрів.

Висновки. У статті викладена формальна логіка процесу моделювання аграрно-промислового об'єднання кооперативного типу, що інтерпретує модель через відповідний опис пізнаних закономірностей та усталених внутрішньосистемних інтеграційних зв'язків на основі еволюційного підходу.

Розроблений таким чином базовий організаційний проект інтеграції сільськогосподарських товаровиробників з підприємствами інших сфер АПК дозволяє розробити модель взаємовідносин між сільськогосподарськими та несільськогосподарськими учасниками вертикального кооперативу. Основними при цьому визначені інтереси сільськогосподарських товаровиробників та їх можливість впливати через інтегровану структуру на політику і діяльність переробних, обслуговуючих та інших підприємств АПК. Побудована модель є життєздатною та може бути покладена в основу організації таких структур в регіонах України. Зауважимо, що розроблені нами характеристики інтеграційного процесу не суперечать законодавству України, доповнюють та роз'яснюють, не повторюючи їх, певні положення законодавчих та нормативних актів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бабенко С.Г. Трансформація кооперативних систем у перехідній економіці. – К.: Наукова думка, 2003. – 332 с.
2. Бурачек І.В. Основні напрями розвитку виробничих кооперативів у сільському господарстві // Економіка АПК. – 2006. – № 9. – С. 22-27.
3. Гальцова О.Л. Організація сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів // Таврійський науковий вісник: Зб. наук. пр. ХДАУ. – Вип. 51. – Херсон: Айлант, 2007. – С. 165-175.
4. Дахов И. Сельская кооперация в системе многоукладной экономики России // АПК: экономика, управление. – 2003. – № 5. – С. 3-10.
5. Ефременко А. Кооперация в системе агробизнеса // АПК: экономика, управление. – 2003. – № 11. – С. 51-55.
6. Зелепухин А., Миронова Н. Кооперация и интеграция агропромышленного производства // АПК: экономика, управление. – 2002. – № 2. – С. 21-25.

7. Паникарова С. Реализация экономических интересов участников вертикального кооператива // АПК: экономика, управление. – 2004. – № 12. – С. 78-82.
8. Тимофеев І.М. Сутність і розвиток кооперації та інтеграції в АПК // Вісник ХНАУ. – 2006. – № 9. – С. 266-270.
9. Туган-Барановский М.И. Социальные основы кооперации. – М.: Экономика, 1989. – 333 с.

Участие сельхозтоваропроизводителей в кооперативных объединениях вертикального типа обосновано, если их интересы признаются приоритетными в процессе разработки модели интеграции. Методика формирования внутренних цен, тарифов в кооперативе подчинена производственным заданиям пайщиков при максимальном сокращении их расходов.

The participation of agrarian producers in cooperatives of a vertical type is effectual in condition of admission of their interests to be prioritative in the process of development of a model of integration. The methodics of forming the domestic prices, rates in a cooperative is reported to the productional tasks of a maximum decrease of their expenses.